

บทที่ ๒

แนวคิด และทฤษฎีสำคัญในการศึกษามนุษย์กับสังคม

พระมหาสุเทพ สุปณฺธิโต, ผศ.
ดร.เขมิกา วรวิทย์ภูมิกุล

วัตถุประสงค์การเรียนรู้ประจำบท

เมื่อได้ศึกษาเนื้อหาในบทนี้แล้ว ผู้ศึกษาสามารถ

๑. อธิบายแนวคิดและทฤษฎีในการศึกษามนุษย์กับสังคมได้
๒. นำแนวคิดและทฤษฎีในการศึกษามนุษย์กับสังคมไปประยุกต์ในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางสังคมได้
๓. ประเมินแนวโน้มปรากฏการณ์ทางสังคมบนฐานแนวคิดและทฤษฎีในการศึกษามนุษย์กับสังคมได้
๔. นำหลักการศึกษามนุษย์กับสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้กับสังคมได้

ขอบข่ายเนื้อหา

- แนวคิด ทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ (Structural – Functional Theory)
- แนวคิด ทฤษฎีความขัดแย้ง (Conflict Theory)
- แนวคิด ทฤษฎีปฏิกิริยารับ (Exchange Theory)
- แนวคิด ทฤษฎีการกระทำระหว่างโดยสัญลักษณ์ (Symbolic Interactionism)
- แนวคิด ทฤษฎีปรากฏการณ์นิยม (Phenomenology)
- แนวคิด ทฤษฎีการพึ่งพา (Dependency Theory)
- การศึกษามนุษย์กับสังคมตามแนวพระพุทธศาสนา

๒.๑ ความนำ

แนวคิด (Concept) หมายถึง ความคิดที่มีแนวทางปฏิบัติ หรือ แนวคิด หมายถึง ความคิดสำคัญซึ่งเป็นแนวในการผูกเรื่องหรือความคิดอื่นๆ ที่สอดแทรกอยู่ในเรื่องก็ได้ เช่น แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องบุญกรรม แนวคิดเกี่ยวกับความรัก ความยุติธรรม ความตาย แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ หรือแนวคิดที่เป็นความรู้ในด้านต่าง ๆ

แนวคิดคือสิ่งที่คิดเกี่ยวกับบางสิ่งหรือบางคน เป็นวิธีคิดเกี่ยวกับบางสิ่งบางอย่างและประกอบด้วยประเภทของการประเมินหรือชื่นชมผ่านความเห็นที่แสดงออกมา

แนวคิดคือสัญลักษณ์ทางจิต ความคิดเชิงนามธรรมที่มีแต่ละคำของภาษาหรือภาษาและที่สอดคล้องกับชุดของลักษณะทั่วไปของคลาสของสิ่งมีชีวิตวัตถุหรือหน่วยงานนามธรรมที่กำหนด

แนวคิดนี้แสดงออกถึงคุณภาพของสิ่งของหรือวัตถุ โดยพิจารณาว่า มันคืออะไรและความหมายและความสำคัญของมัน

ทฤษฎี หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากกระบวนการคิดวิเคราะห์และสรุปผลของมนุษย์นำมาใช้ในการอธิบายสิ่งต่างๆ ในสถานการณ์ หรือปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น เพื่อทำความเข้าใจในปรากฏการณ์นั้นๆ โดยมีลักษณะและคุณสมบัติ ดังนี้

๑. ลักษณะของทฤษฎี ได้แก่ ๑) เกิดจากวิธีการ และขบวนการของการแสวงหาอย่างเป็นระบบ ๒) เป็นแนวคิด หรือความจริงที่ผ่านการพิสูจน์อย่างมีระบบมาแล้วหลายครั้ง ๓) ทฤษฎีอาจเปลี่ยนแปลงได้ เพราะทฤษฎีไม่ใช่สัจธรรมสูงสุด ถูกทดสอบและถูกท้าทาย หรือถูกโค่นล้มได้ และ ๔) ทฤษฎีอาจถูกพิสูจน์ได้ว่าไม่ถูกต้อง หรือผิดพลาด โดยอาศัยกระบวนการพิสูจน์และการอธิบายอย่างเป็นระบบ

๒. คุณสมบัติของทฤษฎี ประกอบด้วย ๑) ยืนหยัดต่อการพิสูจน์ ๒) น่าเชื่อถือ โดยวิธีการแสวงหา และการวิเคราะห์นั้นจะต้องเป็นที่ยอมรับในชุมชนวิชาการ ว่าเป็นวิธีที่ถูกต้อง และให้คำตอบแบบเดียวกันเมื่อนำไปใช้โดยใครก็ตาม ๓) เป็นคำอธิบายที่มีลักษณะเที่ยงตรง และรัดกุม ๔) คำอธิบายจะต้องมีเอกภาพ คือ ต้องมีโครงสร้างขององค์ความรู้ แม้ว่าจะมีหลายๆแนวคิดในทฤษฎีเดียวกัน ก็ต้องมีความสอดคล้องไปในแนวหรือทิศทางเดียวกัน และ ๕) เป็นคำอธิบายที่พลังในการอธิบายปรากฏการณ์ภายในขอบเขตที่กำหนดไว้

ในบทนี้ จะได้กล่าวถึง แนวคิดและทฤษฎีสำคัญในการศึกษามนุษย์กับสังคม เพื่อทำความเข้าใจพฤติกรรมของตนเอง พฤติกรรมของคนในสังคม และการเกิดขึ้นของพฤติกรรมต่างๆ ของมนุษย์กับสังคม

๒.๒ ทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ (Structural – Functional Theory)

๒.๒.๑ ความเป็นมา^๑

^๑ ดร.เมธา หริมเทพาธิป, ทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ (Structural – Functional Theory), ใน, [https:// www.gotoknow.org/posts/๖๔๖๓๓๕](https://www.gotoknow.org/posts/๖๔๖๓๓๕), (สืบค้นเมื่อ ๘ กรกฎาคม ๒๕๖๔)

ทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่ (Structural-Functional Theory) เป็นทฤษฎีหลักทางสังคมวิทยา และเป็นทฤษฎีที่มีอิทธิพลทฤษฎีหนึ่งของสังคมวิทยา นั้นหมายถึง เราสามารถใช้ทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่ อธิบายหรือพยากรณ์ ทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมได้อย่างชัดเจนและละเอียดในทุก ระดับชั้นของสังคมโลกเป็นอย่างดี รวมทั้งอธิบายระบบรากฐานของสังคมไทยได้อย่างชัดเจน

ขอบข่ายของทฤษฎีโครงสร้าง ถ้าเราจะศึกษาทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่ ให้ครบถ้วนแล้ว เราต้องศึกษาเรื่องใดบ้าง เรื่องที่เราจะต้องศึกษามีดังต่อไปนี้

๑. ทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่คลาสสิก (Classical Structural Functionalism)

๒. ทฤษฎีหน้าที่เกี่ยวกับการจัดชั้นทางสังคม (The Functional Theory of Stratification)

๓. สิ่งจำเป็นของหน้าที่ในสังคม (The Functional Prerequisites of Society)

๔. ทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่ของพาร์สัน (Parsons's Structural Functionalism)

คำว่า “โครงสร้าง” กับ “หน้าที่” ไม่ต้องใช้รวมกันก็ได้ เราสามารถแยกใช้ต่างกันได้ มาร์ก อับราฮัมสัน ได้ระบุทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่ไว้ ๓ ระดับ

๑. หน้าที่นิยมส่วนบุคคล (Individual Functionalism) ทฤษฎีนี้เน้นที่ความต้องการผู้กระทำ (Action) โครงสร้างหน้าที่จึงปรากฏที่หน้าที่ที่ตอบสนองต่อความต้องการ

๒. หน้าที่นิยมกับผู้อื่น (Interpersonal Functionalism) ทฤษฎีนี้เน้นที่ความสัมพันธ์ทางสังคม (Social Relationship) โดยกลไกที่จัดความตึงเครียดที่มีอยู่ในความสัมพันธ์นั้นๆ

๓. หน้าที่นิยมสังคม (Social Functionalism) ทฤษฎีนี้เน้นที่โครงสร้างทางสังคมขนาดใหญ่ และสถาบันทางสังคม ความสัมพันธ์ระหว่างกัน การบังคับ และผลของการบังคับต่อผู้กระทำ

๒.๒.๒ แนวคิดทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ (Structural – Functional Theory)

ทฤษฎีโครงสร้าง – หน้าที่ (Structural – Functional Theory) นับเป็นทฤษฎีแม่บทที่ยิ่งใหญ่ที่สุดทฤษฎีหนึ่งในบรรดาทฤษฎีแม่บททั้งหลาย ในสหรัฐอเมริกาทฤษฎีนี้ได้รับความนิยมสูงสุดในช่วงปี ๑๙๔๐ – ๑๙๖๕ โดย Auguste Comte^๒ จัดแบ่งเนื้อหาของทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ (Structural – Functional Theory) ออกเป็น ๒ แขนงใหญ่ ได้แก่ ๑) Social Statics ว่าด้วยพลังที่ยึดเหนี่ยวให้สังคมคงอยู่อย่างมีระเบียบ (social order) และ ๒) Social Dynamics ว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวหรือพลวัตทางสังคม ซึ่งสถาบันครอบครัว ถือว่าเป็นสถาบันที่สำคัญยิ่งที่ทำให้สังคมอยู่อย่างสงบเรียบร้อยของสังคม หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็น “เซลล์ทางสังคม” (social cell) นั่นเอง นอกจากนี้ Comte ให้ความสำคัญกับสถาบันการศาสนาโดยเป็นที่พึ่งทางใจและช่วยให้เกิดความเหนียวแน่นทางสังคม (social cohesion) ในส่วน social dynamics เป็นลักษณะของการแบ่งงานการทำงาน (division of labor) โดยเฉพาะสังคมสมัยใหม่ด้านอุตสาหกรรมและสังคม (society) เปรียบเสมือนกับกลไกการทำงานของร่างกายและสมองของสิ่งที่มีชีวิต โดยแต่ละส่วนในสังคมมีลักษณะพิเศษเฉพาะด้าน (specialized) และมีการบูรณาการ (integrated) เข้ากับส่วนอื่นๆ ในสังคม มีการปรับตัว (adaptation) ในการดำรงอยู่ทางเผ่าพันธุ์ของพืชและสัตว์ (flora and fauna) นอกจากนี้ สังคมมนุษย์มีกระบวนการแยกแยะออกเป็นส่วนๆ ในเชิง

^๒ ปรากฏในหนังสือชื่อ Cours de Philosophie Positive (๑๘๓๐-๔๒) และผลงานของ Auguste Comte (๑๙๗๖) The Foundation of Sociology. London: Nelson,

โครงสร้าง (structure) ซึ่งก็หมายถึง การเพิ่มจำนวนมากยิ่งขึ้นของสถาบัน (institutions) ต่างๆ ทางสังคม กล่าวคือ ในสังคมแบบเรียบง่าย (simple societies) แบบเก่่าก่อน (primitive) จำนวนสถาบันมีน้อย เช่น สถาบันครอบครัว เครือญาติ (family and kinship) สถาบันศาสนา และสถาบันเศรษฐกิจพัฒนาจนก่อให้เกิดสถาบันที่มีลักษณะเฉพาะทางขึ้นมา (specialized institutions) เช่น สถาบันฝ่ายปกครอง สถาบันฝ่ายดูแลความยุติธรรม สถาบันฝ่ายมั่นคงปลอดภัย (security and safety) สถาบันฝ่ายดูแลการเศรษฐกิจ สถาบันฝ่ายการสื่อสาร เป็นต้น จนเกิดเป็นมโนทัศน์ (concept) ซึ่งมีความสำคัญต่อการพัฒนาทฤษฎีว่าด้วย functionalism

นอกจากนี้ เอมีล เดอร์ไคม์^๓ ได้วิเคราะห์การแบ่งงานกันทำ (functional analysis) ในทฤษฎีการหน้าที่ประโยชน์เชิงโครงสร้าง (Structural Functionalism) และจากข้อสรุปจากของ Neil J. Smelser^๔ สามารถสรุปได้ว่าแนวคิด functional คือ สังคมที่ประกอบไปด้วยส่วนต่างๆ ซึ่งบูรณาการเข้ากับระบบสังคม มีกลไกในการควบคุม functionalism ให้เกิดเสถียรภาพ มีการจัดแบ่งช่วงชั้นทางสังคมเพื่อให้เกิดประโยชน์ที่ดีต่อสังคม อันเกิดจากคุณค่าหรือค่านิยมที่ยึดถือร่วมกัน และการแบ่งช่วงชั้นมีลักษณะเป็นหน้าที่ประโยชน์ (functional) ให้เกิดการบูรณาการกลุ่มต่างๆ ในสังคม แต่ทั้งนี้ การแบ่งช่วงชั้นทางสังคม อาจก่อให้เกิดการแบ่งแยกหรือแตกแยกมากกว่าจะทำให้เกิดบูรณาการ และทุกสังคมจำเป็นอย่างที่จะต้องมีการจัดบทบาทต่างๆ ให้มีประสิทธิภาพและให้มีการกระทำที่มีประสิทธิภาพเช่นเดียวกัน โดยมีกลไก (mechanism) ในการกำหนดบทบาท (role allocation) และการลงมือปฏิบัติการอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งกลไกดังกล่าวคือ การแบ่งช่วงชั้นหรือการจัดช่วงชั้นทางสังคม (social stratification) มีการให้ผลตอบแทนและสิ่งที่มีผลประโยชน์ (reward and privileges) อันเป็นผลจากตำแหน่งที่แตกต่างกันในสังคมนั้นเอง นอกจากนี้ อำนาจมีบทบาทสำคัญยิ่งในการจัดแบ่งผลประโยชน์ เพราะขึ้นอยู่กับว่าใครเป็นผู้ให้หรือมีบทบาทในการต่อรองได้มากกว่ากัน

๒.๓ ทฤษฎีการขัดแย้ง (Conflict Theory)

๒.๓.๑ ความเป็นมา

ทฤษฎีการขัดแย้ง (Conflict Theory) เป็นทฤษฎีแม่บทที่สำคัญอีกทฤษฎีหนึ่งของสังคมวิทยา เนื้อหาสาระของทฤษฎีสมัยใหม่ของทฤษฎีนี้ สืบเนื่องมาจากแนวคิดของนักสังคมวิทยา ชาวเยอรมัน ๒ คน คือ Karl Marx และ Georg Simmel ทฤษฎีการขัดแย้ง แม้จะถือกำเนิดในยุโรป ในเวลาใกล้เคียงกับทฤษฎีการหน้าที่ แต่เพิ่งจะได้รับความสนใจในอเมริกา เมื่อ ทศวรรษที่ ๑๙๕๐

สาระสำคัญของทฤษฎีการขัดแย้ง

๑. ทุกหน่วยของสังคมอาจเปลี่ยนแปลงได้
๒. ทุกหน่วยของสังคมเป็นบ่อเกิดของการขัดแย้ง

^๓ Emile Durkheim (๑๘๕๘-๑๙๑๗) 'The problem with Diversity' http://www.sagepub.com/upmdata/๓๖๐๓๙_๕.pdf accessed ๐๗/๑๑/๒๐๑๒

^๔ Neil J. Smelser. (๑๙๘๘). Sociology. Third Edition, Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

๓. ทุกหน่วยของสังคมมีส่วนส่งเสริมความไม่เป็นปึกแผ่นและการเปลี่ยนแปลง
๔. ทุกสังคมจะมีคนกลุ่มหนึ่งควบคุมบังคับคนอีกกลุ่มหนึ่ง ให้เกิดความเป็นระเบียบในสังคม

๒.๓.๒ แนวคิดทฤษฎีการขัดแย้ง (Conflict Theory)

Karl Marx^๕ มองว่า ความขัดแย้งเกิดจากความไม่เสมอภาคเป็นประเด็นปัญหาที่ชัดเจนที่สุด โดยเฉพาะความไม่เสมอภาคในระบบทุนนิยม เป็นปัญหาเชิงมนุษยธรรม ทั้งในแง่ของค่าตอบแทน ผลผลิต ที่ต้องตกไปเป็นของนายทุน ตลอดจนการถูกกดทอนคุณค่าความเป็นมนุษย์ให้เป็นเพียงวัตถุที่ไม่มีความรู้สึกนึกคิดใดๆ ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าปัญหาการกดขี่ ขูดรีดในระบบทุนนิยมกับกรรมกรทั้งหลายนั้น นำไปสู่การเกิดความขัดแย้งระบบเศรษฐกิจที่สัมพันธ์กับสังคมการเมืองในปัจจุบัน ซึ่งความขัดแย้งนั้น เกิดจากการบังคับ และการครอบงำทางความคิด จะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งทฤษฎีความขัดแย้งตั้งอยู่บนพื้นฐานที่ว่าสังคมนั้นได้ประกอบไปด้วยกลุ่มหลายๆ กลุ่มที่พยายามดิ้นรนเพื่อให้ได้เข้าถึงทรัพยากรอันมีอยู่อย่างจำกัด นอกจากนี้ การเกิดความขัดแย้งจะแตกต่างกันไปตามบริบทของพื้นที่และความต้องการทรัพยากรที่แตกต่างกัน เช่น ความขัดแย้งจากการแย่งชิงทรัพยากรน้ำในพื้นที่แห้งแล้ง ซึ่งน้ำเป็นทรัพยากรอันมีอยู่อย่างจำกัด หรือทรัพยากรที่เป็นตัวเงิน อำนาจ เกียรติยศต่างๆ ในสังคม อย่างไรก็ตาม ความขัดแย้งจะส่งผลให้บุคคลแสดงพฤติกรรมต่อต้านออกมาเมื่อบุคคลมีเป้าหมายไม่ตรงกัน เกิดการรวมกลุ่มกันเพื่อต่อต้านกลุ่มหรือบุคคลอื่น เป็นต้น ทั้งนี้ ความขัดแย้งเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมมนุษย์โดยทั่วไป ความขัดแย้งในสังคมนั้นมีตั้งแต่ระบบสังคมเล็กๆ เช่น ในสถาบันครอบครัว กรณีพิพาทระหว่างเครือญาติ สามเณรยา หรือคนในครอบครัวเดียวกัน หรือระบบสังคมที่กว้างขึ้น เช่น ระหว่างองค์กร หรือผู้ร่วมงาน ระหว่างประชาชนกับรัฐบาล ความขัดแย้งระหว่างเผ่าต่างชาติพันธุ์ หรือระหว่างประเทศต่อประเทศ ซึ่งความขัดแย้งจะสะท้อนออกมาในรูปของความไม่รุนแรงหรือรุนแรงก็ได้ ดังนั้นการจัดการความขัดแย้งที่ดีต้องดูบริบทและต้องอาศัยแนวคิด ทฤษฎีต่างๆ เข้าใจถึงปัจจัยและเงื่อนไขที่ก่อให้เกิดความขัดแย้ง

จากการศึกษาปรัชญาความขัดแย้ง มีพัฒนาการจากทฤษฎีดั้งเดิมที่เป็นแนวคิดชั้นคลาสสิก (Classic) ก่อนที่จะมีการพัฒนาและขยายให้กว้างขวางขึ้นตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้น กล่าวได้ว่า ความขัดแย้งไม่สามารถแก้ไขหรือทำให้หมดสิ้นไปได้ เพราะโดยธรรมชาติของความจริงแล้ว ความขัดแย้งเป็นธรรมชาติของสังคมหรือของมนุษย์ เมื่อมีมนุษย์หรือมีสังคมก็ย่อมที่จะต้องมีความขัดแย้ง ความขัดแย้งสามารถพิจารณาได้หลากหลายมิติทั้งในด้านมิติของสังคม และวิถีชีวิต การเข้าใจความขัดแย้งย่อมทำให้เกิดการสร้าง ความเข้าใจเพื่อการอยู่ร่วมกันได้ อันนำไปสู่การหาแนวทางเพื่อนำไปสู่การบริหารจัดการความขัดแย้งเพื่อการเรียนรู้พัฒนาชีวิตและสังคม อย่างไรก็ตาม การจัดการความขัดแย้งของบุคคลและสังคม จำเป็นต้องมีรูปแบบการจัดการความขัดแย้งที่สามารถเปลี่ยนแปลงและปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ เพื่อให้มีประสิทธิภาพในการจัดการความขัดแย้ง

^๕ Marx, K. Capital: a critical analysis of capitalist production volume I. Trans. Samuel Moore and Edward Aveling. Mos- cow: Progress Publishers, 1971.

นอกจากนี้ ได้มีการนำทฤษฎีต่างๆ เข้ามาช่วยในการลดความขัดแย้ง เช่น ทฤษฎีบทบาท ทฤษฎีความขัดแย้งแบบร่วมมือ ทฤษฎีความขัดแย้งตามทัศนะของศาสตร์สาขาต่างๆ ทฤษฎีความขัดแย้งตามทัศนะของนักปรัชญาตะวันตก และทฤษฎีความขัดแย้งในทางศาสนา นอกจากนี้ ความขัดแย้งยังเป็นปฏิสัมพันธ์ แบบหนึ่ง (sociation) ที่เกิดขึ้นในกลุ่มสมาชิกที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน ก่อให้เกิดผลทั้งด้านบวกและด้านลบ เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการขัดเกลาทางสังคม ซึ่งเป็นพฤติกรรมหรือการกระทำที่ขัดแย้งกับกฎของทางสังคมหรือบรรทัดฐานที่สังคมตั้งไว้ และไม่มีกลุ่มทางสังคมกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งที่มีความสมานสามัคคีอย่างสมบูรณ์

Max Weber^๖ มีแนวคิดว่า ความขัดแย้งในผลประโยชน์ระหว่างบุคคลเกิดได้ทุกที่ โดยเกิดจากการกระทำของบุคคลที่ต้องการบรรลุเป้าหมายและเกิดการจัดการความขัดแย้งของบุคคลและสังคมโดยทฤษฎีความขัดแย้งในทางศาสนา ทั้งนี้ แนวคิดทางศาสนาในการวิเคราะห์พฤติกรรมได้นำความรู้ทางด้านสถิติและการวิจัยมาใช้ในการอธิบายการเบี่ยงเบนทางพฤติกรรมให้มีความน่าเชื่อถือมากขึ้น จึงถือได้ว่าหลักปฏิบัติของทุกศาสนาเป็นหัวใจสำคัญในการส่งเสริมสันติภาพและจัดการความขัดแย้งในหมู่มวลมนุษย์ หากเข้าใจศาสนาอย่างแท้จริงและมองบริบทแวดล้อมของศาสนาอย่างเข้าใจ

นอกจากนี้ ความขัดแย้งยังมีพลังขับเคลื่อนความเปลี่ยนแปลงทางสังคมให้เกิดความสร้างสรรค์ เมื่อต่างฝ่ายต่างยอมรับว่าผลประโยชน์และความต้องการที่แตกต่างกันนั้นมีความชอบธรรม วิธีการคลี่คลายความขัดแย้งอย่างสร้างสรรค์มีเป้าหมายที่จะสร้างสภาพแวดล้อมทางสังคมและการเมือง ซึ่งเอื้อต่อการแก้ไขสาเหตุรากเหง้าของความขัดแย้ง และส่งเสริมทางเลือกที่ยั่งยืนและไม่ใช้ความรุนแรง ส่วนความขัดแย้งที่ไม่ลงรอยกันนั้นอาจไม่เชื่อมโยงกันหรืออาจเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้าง เช่น ระบบการเมือง สถาบันต่างๆ อีกลักษณะหนึ่งของความขัดแย้งคือ ความขัดแย้งแบบสมมาตรที่ความขัดแย้งมีความเท่าเทียมกันในระดับหนึ่ง สามารถประนีประนอมกันเกี่ยวกับวิธีการจัดการความขัดแย้งตามบรรทัดฐานทางสังคม การเมืองหรือกฎหมายที่เห็นพ้องต้องกัน แล้วแปรเปลี่ยน กฎเกณฑ์ของการปะทะให้กลายเป็นความร่วมมือกัน มีความเข้มแข็ง จนเกิดความไว้วางใจและถ้อยทีถ้อยปฏิบัติต่อกันในที่สุด ซึ่งการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ ทัศนคติ พฤติกรรม ผลประโยชน์และวาทกรรมในพื้นที่ความขัดแย้งจะส่งผลให้แนวโน้มความรุนแรงนั้นแปรเปลี่ยนไปในทางที่สร้างสรรค์

๒.๔ ทฤษฎีปริวรรตนิยม (Exchange Theory)

๒.๔.๑ ความเป็นมา

ทฤษฎีปริวรรตนิยม (Exchange Theory) นับว่าเป็นทฤษฎีใหญ่และเก่าแก่อีกทฤษฎีหนึ่งของสังคมวิทยา ที่เป็นทฤษฎีใหญ่ เพราะสามารถนำเอาแนวคิดไปใช้ได้กับความสัมพันธ์ทางสังคมขนาดเล็กระดับ ระหว่างบุคคลไปจนกระทั่งระดับสังคม และมีผู้นิยมชมชอบยึดถือเป็นแนวการอธิบายทาง พฤติกรรมและปรากฏการณ์ทางสังคมอยู่ไม่น้อย ที่ว่าเป็นทฤษฎีเก่าแก่เพราะสามารถสืบต้นตอ

^๖ Max Weber, *Economy and Society*. Guenter Roth and Claus Wittich eds, (New York : Bedminster Press, 1968).

ของ ๑๑ ทฤษฎีนี้ไปถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ – ๑๙ สมัยนักเศรษฐศาสตร์ยุคคลาสสิก เช่น Adam Smith, David Ricardo, John Stewart Mill, Jeremy Bentham นักเศรษฐศาสตร์ชาวยุโรป แต่มีฐานคติหรือความคิด ทัวไปเกี่ยวกับมนุษย์และความสัมพันธ์ทางสังคม โดยเฉพาะเมื่อนมนุษย์อยู่ในตลาดเศรษฐกิจจะมีความคล้ายคลึงกันทำให้เรียกได้ว่า เขาเป็นนักอรรถประโยชน์นิยม (Utility Rianists) ฐานคติอรรถประโยชน์นิยมที่สำคัญ

๑. มนุษย์เป็นผู้ที่มีเหตุผล -ถือได้ว่ามนุษย์เป็นสัตว์เศรษฐกิจ - มนุษย์จะพยายามแสวงหาผลประโยชน์ทางวัตถุให้มากที่สุด จากการแลกเปลี่ยนกับผู้อื่นในตลาด ซึ่งมีลักษณะแข่งขันและเสรี

๒. มนุษย์ในฐานะที่เป็นหน่วยที่มีเหตุผล ในตลาดเสรีจะพยายามหาข่าวสารที่จำเป็นทั้งหมด เพื่อให้สามารถรู้ทางเลือกไปสู่จุดหมายทั้งหมดและเพื่อจะได้สามารถคัดเลือกแนวทางได้กำไรหรือประโยชน์มากที่สุด

๓. หลักการพิจารณาอย่างมีเหตุผลคือ ก. รู้ Costs ในการปฏิบัติตามทางเลือกต่างๆ (Alternatives) ข.รู้ผลประโยชน์ทางวัตถุที่พึงได้จากทางเลือกต่างๆเหล่านั้นหลังจากหักส่วนที่เป็น Costs ออกไปแล้ว ค. คัดเลือกเอาทางเลือกที่ให้ประโยชน์หรือกำไรมากที่สุด

๒.๔.๒ แนวคิดทฤษฎีปรัวรรตนิยม (Exchange Theory)

ทฤษฎีปรัวรรตนิยม (Exchange Theory) เป็นการผสมผสานระหว่างทฤษฎี อรรถประโยชน์นิยม (Utilitarianism) ในสาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ และการหน้าที่นิยม (Functionalism) ในสาขามานุษยวิทยา และเจตจำนงนิยม (Voluntarism) ในสาขาวิชาจิตวิทยา พฤติกรรม ซึ่งมีสาระสำคัญดังนี้

๑. มนุษย์แต่ละคนมีความต้องการจำเป็น (Needs) หลายอย่างในการดำรงชีวิต

๒. มนุษย์ติดต่อสัมพันธ์กันเพื่อสนองความต้องการจำเป็นของตน

๓. ในการแลกเปลี่ยนสิ่งของกัน แต่ละคนต้องการมูลค่าสูงสุดสำหรับสิ่งของของตน

๔. ความสัมพันธ์แลกเปลี่ยนจะดำรงอยู่ตราบที่คู่สัมพันธ์คิดว่าตนได้กำไรหรือคิดว่าการแลกเปลี่ยนมีความยุติธรรม

จากสาระสำคัญข้างต้นทฤษฎีปรัวรรตนิยม ถูกนำไปใช้อธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมในความสัมพันธ์ทางสังคมขนาดเล็กระดับระหว่างบุคคลไปจนกระทั่งระดับสังคม เริ่มตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ – ๑๙ ในยุคเศรษฐศาสตร์ยุคคลาสสิก เช่น Adam Smith, David Ricardo, John Stewart Mill, Jeremy Bentham เป็นฐานคิดเกี่ยวกับมนุษย์และความสัมพันธ์ทางสังคม โดยเฉพาะเมื่อนมนุษย์อยู่ในระบบตลาดเศรษฐกิจและมีการแลกเปลี่ยนที่คล้ายคลึงกัน

สำหรับนักสังคมวิทยาและนักมานุษยวิทยานั้น มองเรื่องเศรษฐกิจหรือตลาดว่าเป็นทั้งโครงสร้างของสังคม กระบวนการ วัฒนธรรมการบริโภค สถานที่ที่เป็นรูปธรรม ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ในการจัดหาปัจจัยสี่และปัจจัยอื่นๆ ในการดำรงชีวิต กลไกในการกำหนดราคาที่เป็นเสรีไม่เกี่ยวข้องกับสังคม การเมือง และวัฒนธรรม เป็นพื้นที่ทางสังคมในการช่วงชิงและต่อรองความหมายรวมถึงอัตลักษณ์ เป็นพื้นที่ของการสร้างสรรค์และต่อรองศีลธรรมใหม่ๆ เป็นทฤษฎีที่มีความเป็นนามธรรม (theoretical abstract) ที่เป็นภาพตัวแทน (representation) หรือความหมาย (meaning) ในการทำความเข้าใจกิจกรรมและปฏิบัติการของผู้คน ซึ่งทั้งหมดทั้งมวลนี้ล้วนมี

ความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกันกับวิถีชีวิตผู้คนที่มีมิติด้านสังคม วัฒนธรรม และการเมืองอย่างแยกไม่ออก

นอกจากนี้ Karl Polanyi^๗ ได้ชี้ให้เห็นว่าเศรษฐกิจนั้นได้ฝังตรึง (embeddedness) ไว้กับโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมของมนุษย์ เพราะเศรษฐกิจนั้นมีความเกี่ยวข้องกับสังคม วัฒนธรรม และความเชื่อทางศาสนา ทำให้เห็นการร้อยรัดกันของความสัมพันธ์กันระหว่างแนวคิดเรื่องศีลธรรมในระบบตลาดภายใต้โลกาภิวัตน์ กิจกรรมที่นำคนมาพบปะกันทำกิจกรรม ซื้อขาย แลกเปลี่ยนกันเป็นห่วงโซ่อุปทานที่ยาว (long chain of supply) และการหมุนเวียนสิ่งของ (circulation) ของการค้าโลก แนวคิดเรื่องของตลาดก็ได้กระโดดจากแนวคิดเรื่องตลาดในฐานะสถานที่ไปสู่ธุรกิจเอกชนเป็นแนวคิด (concept) กลยุทธ์ (strategy) และพื้นที่ที่มีความเป็นนามธรรม (abstract place) การสร้างโอกาสทางการซื้อขาย เงินตราเคลื่อนตัวตามโอกาสในการแสวงหากำไร ศีลธรรมของระบบตลาดที่เกิดขึ้นจากการที่มีการแลกเปลี่ยนกันอย่างเสรี นอกจากนี้ รัฐบาลและกฎหมายยังเข้ามาแทรกแซงและทำงานอยู่เบื้องหลังตลาดเสมอ

สำหรับนักสังคมวิทยาแล้ว มองว่าศีลธรรมในระบบตลาดหายไปเพราะพ่อค้าคนกลาง เนื่องจากการกักตุนสินค้า และการตั้งราคาที่ไม่โปร่งใส นอกจากนี้ Karl Marx^๘ ให้ความสนใจในเรื่องการผลิตมากกว่าการตลาดในเรื่องของการกำหนดราคาสินค้า เพราะความสัมพันธ์ทางสังคมที่มาจากวิธีการผลิต โดยเฉพาะในแบบทุนนิยม ซึ่งอยู่บนความสัมพันธ์ทางสัญญาและการเงิน(ค่าจ้าง) แรงงานจึงไม่ใช่เรื่องปฏิสัมพันธ์แค่ระดับปัจเจก แต่เป็นเรื่องของสังคม ความจริง และการเพิกเฉย บนความสัมพันธ์เชิงชนชั้น วิธีการผลิตแบบนี้เป็นเหมือนอุดมการณ์ที่ครอบงำสังคม (ideological hegemony) และความสัมพันธ์เชิงชนชั้นในระบบทุนนิยมนั้นคือพลวัตของระบบทุนนิยมอยู่บนการขูดรีดบนการแลกเปลี่ยนที่ไม่เป็นธรรม และพลังทางการค้าของคนชั้นนายทุนและชนชั้นสูงบนความร่วมมือกับอำนาจรัฐทำให้เกิดความร่วมมือในการทำให้อุดมการณ์การเป็นรูปธรรม ยกตัวอย่างเช่น ราคาน้ำมันที่สูงแสดงให้เห็นถึงกลยุทธ์ทางการเมืองของประเทศผู้ผลิตน้ำมันในการฉวยโอกาสทางเศรษฐกิจ นั้นแสดงให้เห็นว่ากฎอุปสงค์-อุปทาน ในตลาดไม่ได้ทำให้เกิดศีลธรรมของการกระจายผลประโยชน์แก่ทุกคนในระบบตลาด อันเนื่องมาจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจของการต่อรองผลประโยชน์ของฝ่ายต่างๆ ทั้งจากบริษัทผู้ผลิต และนักการเมือง เป็นต้น

สรุปได้ว่า ทฤษฎีปรัวรรตนิยม (Exchange Theory) เมื่อนำมาใช้อธิบายปรากฏการณ์ในสังคม จะทำให้เห็นถึงความเชื่อมโยงของสังคมกับคนในสังคมมิติต่างๆ เช่น ปรากฏการณ์ของตลาดที่เป็นสถานที่ (marketplace) มีความเกี่ยวข้องกับกฎระเบียบ ธรรมเนียมปฏิบัติ และอำนาจการเมืองที่เกิดจากกิจกรรมต่างๆ เช่น การพบปะและแลกเปลี่ยนสินค้าของผู้คน ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ชน

^๗ Polanyi, Karl, "The Economy as Instituted Process," In Trade and Markets in Early Empires, edited by Karl Polanyi, Conrad M. Arenson and Harry W. Pearson, ๒๔๓-๗๐. Chicago: Henry Regnery Company, 1957.

Polanyi, Karl. The Great Transformation: The Political and Economy Origins or Our Time. Boston: Beacon, 1971, (1944).

^๘ Marx, K., Capital: a critical analysis of capitalist production volume I, Trans. Samuel Moore and Edward Aveling. (Moscow: Progress Publishers, 1971).

ชั้น ความเหลื่อมล้ำทางสังคม โครงสร้างทางสังคม กระบวนการผลิตสินค้า วัฒนธรรม การต่อรอง ความหมาย อัตลักษณ์ชาติพันธุ์ การเมือง และศาสนา เป็นต้น

๒.๕ ทฤษฎีการกระทำระหว่างกันด้วยสัญลักษณ์ (Symbolic Interactionism)

๒.๕.๑ ความเป็นมา

ทฤษฎีการกระทำระหว่างกันด้วยสัญลักษณ์ (Symbolic Interactionism) เป็นทฤษฎีหลักอีกทฤษฎีหนึ่งของสังคมวิทยา ทฤษฎีนี้เริ่มด้วยความคิดเรื่องการกระทำระหว่างกัน (Interactionism) และสัญลักษณ์ (Symbol) ซึ่งเป็นหัวใจแล้วจึงขยายวงออกไปถึงมนุษย์แต่ละคน ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสังคมและสภาพของสังคมมนุษย์ ทฤษฎีนี้นับเป็นทฤษฎีประเภทจุลภาค เพราะให้ความสำคัญต่อมนุษย์แต่ละคน ทฤษฎีนี้เข้ามาช่วยให้ความรู้เกี่ยวกับมนุษย์ (จิตใจตัวตน หรืออัตตา บุคลิกภาพ) และสังคมครบถ้วนสมบูรณ์มากขึ้น

๒.๕.๒ แนวคิดทฤษฎีการกระทำระหว่างกันด้วยสัญลักษณ์ (Symbolic Interactionism)

ทฤษฎีการกระทำระหว่างกันด้วยสัญลักษณ์ (Symbolic Interactionism) เป็นทฤษฎีหลักอีกทฤษฎีหนึ่งของสังคมวิทยา เป็นการผนวกเข้าด้วยกันระหว่างทฤษฎีการกระทำระหว่างกัน (Interactionism) และสัญลักษณ์ (Symbol) ที่ฉายภาพความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสังคมและสภาพของสังคมมนุษย์ ทฤษฎีนี้นับเป็นทฤษฎีประเภทจุลภาค เพราะให้ความสำคัญต่อมนุษย์แต่ละคน ทฤษฎีนี้เข้ามาช่วยให้ความรู้เกี่ยวกับมนุษย์ (จิตใจตัวตน หรืออัตตา บุคลิกภาพ) และสังคมครบถ้วนสมบูรณ์มากขึ้น

สำหรับนักคิดสายทฤษฎีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Interaction Theory) เน้นให้ความสำคัญกับปัจเจกบุคคลในฐานะประธาน (Subject) หรือผู้กระทำการ (Agency) ในขณะเดียวกันก็เห็นว่าอัตลักษณ์ คือสิ่งที่เกิดขึ้นในกระบวนการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (Social Interaction Process) ซึ่ง Charles Cooley^๙ เชื่อว่าสังคมและปัจเจกบุคคลเป็นปรากฏการณ์ที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ สังคมเกิดจากการผสมผสานของตัวตนเชิงจิต (Mental Selves) ของหลายๆ คนที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน นอกจากนี้ Cooley ยังเป็นผู้สร้างแนวคิดตัวตนในกระจกเงา (the Looking Glass Self) ที่แสดงถึงภาพลักษณ์ของเราที่เรามีต่อตนเอง และจินตนาการเกี่ยวกับความคิดของผู้อื่นต่อภาพลักษณ์นั้น รวมถึงปฏิกิริยาและความรู้สึกของเราที่มีต่อจินตนาการดังกล่าว ทั้งหมดนี้หลอมรวมกันก่อนเป็นความรู้สึกที่มีต่อตนเอง เช่น ความภาคภูมิใจ ความรู้สึกต่ำต้อยด้อยค่า และจากการให้ความสำคัญต่อปฏิสัมพันธ์นี้เองทำให้กลุ่มทางสังคมเป็นประเด็นที่สำคัญของการศึกษา ทางด้านนักคิดคนสำคัญอีกคนหนึ่งของทฤษฎีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ คือ George Herbert Mead^{๑๐} ได้ทำการศึกษาพัฒนาการที่ความรู้สึกเกี่ยวกับตัวตน ที่ค่อยๆ ก่อร่างสร้างตนจากกระบวนการปฏิสัมพันธ์ โดยเขา

^๙ Charles Horton Cooley, Human Nature and the Social Order, (New York : Schocken, 1964.

^{๑๐} George Herbert Mead in Cooley, Human Nature and the Social Order, (New York: Schocken, 1964.

ชี้ให้เห็นว่ากลไกสำคัญต่อการสร้างตัวตน คือ การเรียนรู้ที่จะสวมบทบาท (Role Taking) ของผู้อื่น และหัวใจสำคัญของการเรียนรู้ คือ ภาษา ซึ่งเป็นช่องทางการถ่ายทอดระบบสัญลักษณ์และกฎเกณฑ์ร่วมของสังคม ดังนั้น Mead ได้พยายามรักษาอิสรภาพของปัจเจก ด้วยการเสนอแนวคิดที่ว่าตัวตนนี้มีสองด้านที่ปะทะสังสรรค์กันอยู่ตลอดเวลา ด้านหนึ่ง คือ “me” ซึ่งเป็นตัวตนที่เกิดจากความเห็นและปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น และ “I” ซึ่งเป็นตัวตนตามลักษณะเฉพาะของเราเอง โดยทั้ง me และ I ต่างก็สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมภายนอกตัวเราทั้งคู่ เพียงแต่ me เป็นผลจากการประเมินและซึมซับจากพรศนะของผู้อื่น ส่วน I เป็นคำตอบและความพยายามที่จะประสาน me ที่หลากหลายเข้าด้วยกัน และถือเป็นศักยภาพของความคิดสร้างสรรค์

ขณะที่ Erving Goffman^{๑๑} ก็ได้จำแนกแยกแยะความแตกต่างระหว่างอัตลักษณ์ส่วนบุคคลกับอัตลักษณ์ทางสังคม โดยเขาได้นิยามความคิดหรือความรู้สึกที่ปัจเจกมีต่อตนเองว่า Ego Identity ส่วนภาพของปัจเจกในสายตาของคนอื่นในฐานะที่เป็นบุคคลที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว เขาเรียกว่า Personal Identity จะเห็นได้ว่า ปัจเจกสภาพในทฤษฎีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์มิได้เป็นภาพที่ที่มีความต่อเนื่องเป็นอันหนึ่งอันเดียว บางส่วนแยกจากกันเด็ดขาด แต่ก็ไม่น้อยที่มีการซ้อนทับกันของบทบาท ทั้งนี้เนื่องจากตัวตนของคนเรานั้น ประกอบด้วยภาพลักษณ์ของเราที่เรามีต่อตนเอง (นั่นคือ “I” หรือ Ego Identity) และจินตนาการเกี่ยวกับความคิดของผู้อื่นต่อภาพลักษณ์นั้น [นั่นคือ “me” หรือ Personal Identity] กล่าวโดยสรุปได้ว่า ตัวตน (Self) ในทฤษฎีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ เป็นเงาสท้อนปัจเจกสภาพที่มีขนาดเล็ก หรืออยู่เบื้องหลังสภาพของปัจเจกบุคคลที่ปรากฏอยู่เบื้องหน้า ในฐานะอัตลักษณ์ที่ปรากฏตัวและแสดงตน ต่อสาธารณะของปัจเจกบุคคล อัตลักษณ์ : ปัจเจกสภาพในแนวคิดหลังสมัยใหม่ (Identity in Postmodern) ในปัจจุบันการมองภาพของสังคมด้วยกรอบแนวคิดทฤษฎีกระแสหลัก ได้ถูกท้าทายด้วยกลุ่มความคิดที่ทรงพลังแปลกใหม่ ก้าวหน้า และท้าทายมหาวรรณิธิบาย (Grand Narrative) ต่างๆ ที่ครอบงำสังคมของบรรดาทฤษฎีดังกล่าว เช่น การนำเปิดยางสีเหลือง มาเป็นสัญลักษณ์ในการประท้วง และสัญลักษณ์แทนเรื่องของอิสรภาพ (Freedom) เพราะในบางภาษา อย่างเช่น ภาษา Serbian คำว่า “duck” หมายถึง “Fraud” ซึ่งหมายถึง การคดโกง ต้มตุ๋น หรือในเหตุการณ์ประท้วงในประเทศรัสเซียปี ๒๐๑๑-๒๐๑๓ ยุคของรัฐบาล Putin ก็ได้มีการนำเปิดยางสีเหลือง มาใช้เป็นสัญลักษณ์ประท้วง กรณีปัญหาทุจริตคอร์รัปชันเช่นกัน นอกจากนี้ในปี ๒๐๑๖ ในประเทศ Brazil ก็มีการใช้เปิดยางสีเหลือง เป็นสัญลักษณ์ต่อต้านการทุจริตคอร์รัปชันของรัฐบาล Dilma Rousseff หรือแม้แต่ในประเทศ Hong Kong ในปี ๒๐๑๓ เปิดยางสีเหลือง หรือที่รู้จักกันในนามของ Hofman’s Duck ก็ถูกเอามาลอยเต็ม Victoria Harbor เพื่อประท้วงการกระทำรุนแรงของรัฐบาลจีน ที่ใช้ความรุนแรงในการสลายการชุมนุมที่จัตุรัสเทียนอันเหมิน เป็นต้น

ตัวอย่างถัดมาในเรื่องของการกระทำระหว่างกันด้วยสัญลักษณ์และการกระทำระหว่างกันทางสังคม คือ ปรากฏการณ์ติดโบว์เพื่อเรียกร้องให้เกิดความตระหนักในปัญหาและปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม (Awareness ribbons) ซึ่งคำว่า Awareness ribbons นั้น หมายถึง ชิ้นส่วนของโบว์ ที่นำมาผูกเป็นเงื่อน เพื่อใช้กระตุ้นเตือน และสร้างความตระหนักในปัญหา ความต้องการ

^{๑๑} "Erving Goffman" มหาวิทยาลัยฮาวาย [ออนไลน์], แหล่งที่มา : University of Hawaii: hawaii.edu. [๗ มีนาคม ๒๐๑๘]

และปรากฏการณ์สังคม ที่คนในสังคมได้รับผลกระทบและต้องการให้ถูกรับรู้เป็นวงกว้าง เพื่อให้เกิดความตระหนัก และมีการแก้ไขปัญหา เพียงแต่สื่อของโบว์ที่ใช้จะแตกต่างกันไปตามเรื่องราว บริบทของปัญหา และความวัฒนธรรมของแต่ละสังคม สำหรับประเทศไทยเรานั้น ได้มีการนำโบว์สีขามาเป็น การสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ เพื่อต้องการสื่อถึงสัญลักษณ์ของการต่อต้านชัดเจน ต่อรัฐบาลในการประท้วงที่ผ่านมา

๒.๖ ทฤษฎีปรากฏการณ์นิยม (Phenomenology)

๒.๖.๑ ความเป็นมา (Phenomenology)

ทฤษฎีปรากฏการณ์นิยม (Phenomenology) ปรากฏการณ์นิยมทางปรัชญามีต้นความคิดมาจากนักปรัชญาชื่อ **Edmund Husserl** โดยมีนักปรัชญาอีกคนหนึ่ง คือ **Alfred Schütz** เป็นผู้ถ่ายทอดมาอีกต่อหนึ่ง หากใครคุ้นเคยกับความคิดของ **Max Weber** และทฤษฎีการกระทำระหว่างกันด้วยสัญลักษณ์แล้ว จะเห็นว่าปรากฏการณ์นิยมมีความคล้ายคลึงกับแนวความคิดทั้งสอง

ตามแนวความคิดของพวกปรากฏการณ์นิยมนั้น มนุษย์จะเป็นผู้สร้างบริบทหรือสภาวะการณ์ขึ้น โดยที่ตนเป็นส่วนหนึ่งของสภาวะการณ์หรือระเบียบสังคม เมื่อเป็นดังนั้น มนุษย์จึงเป็นผู้สร้างสังคมขึ้น แล้วกำหนดความหมายสิ่งต่างๆ ในสังคมนั้นตามที่ตนเห็นสมควร (**Social Order**) ขึ้นได้อย่างไร นักปรากฏการณ์นิยมเน้นการศึกษากระบวนการเหล่านี้ ภายหลังในสังคมหรือจากความรู้สึกนึกคิดของสมาชิกสังคมที่เขาศึกษานั้น ส่วนใหญ่มักจะอาศัยเทคนิคการให้สมาชิกได้หยุดดำเนินชีวิตตามปกติชั่วคราว แล้วให้คิดว่าความจริงนี้ควรเป็นอย่างไร เช่น กำลังรับประทานอาหารอยู่ มีคนแปลกหน้ามาหยิบแก้วน้ำของท่านไปดื่มหน้าตาเฉย กรณีเช่นนี้จะทำให้ผู้ที่กำลังรับประทานอาหารอยู่ ถูกคิดขึ้นมาว่าความเป็นจริงระเบียบการกินอาหารนี้เป็นอย่างไร ควรหรือถูกต้องหรือไม่ ที่คนไม่รู้จักกันจะมาหยิบแก้วน้ำดื่มเฉยๆ ดั่งนี้ก็จะทำให้ได้ความจริงเกี่ยวกับระเบียบนั้นขึ้น

๒.๖.๒ แนวคิดทฤษฎีปรากฏการณ์นิยม (Phenomenology)

หากมองในแง่ของปรากฏการณ์วิทยา (phenomenology) คือการเน้นหาความจริงในปรากฏการณ์ (phenomena) คำว่าปรากฏการณ์ปรากฏครั้งแรกจากแนวคิดของ **Christoph Friedrich Oetinger**^{๑๒} ที่ให้ความหมายคำว่า “ปรากฏการณ์” ว่าเป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่างๆ ในโลกที่เรามองเห็น ต่อมาในศตวรรษที่ ๑๘ **Johann Heinrich Lambert**^{๑๓} นิยามปรากฏการณ์ว่า เป็นการเคลื่อนย้ายความรู้มาสู่ประสบการณ์ นักปรัชญาหลังจากนั้นใช้คำๆ นี้ในความหมายที่แตกต่างออกไป โดยสาระของปรากฏการณ์วิทยา คือ การนำเอา “โลกแห่งชีวิต” (**Life World**) เพื่อให้เราเห็นถึง

^{๑๒} Christoph Friedrich Oetinger, *Biblisches und emblematisches Wörterbuch*, Hildesheim, G. Olms, 1969.

^{๑๓} Johann Heinrich Lambert (๑๗๒๘–๑๗๗๗) ปรากฏการณ์วิทยา "หลักคำสอนเรื่องรูปลักษณ์"

“แก่น” และ “รากเหง้า” ของสิ่งเหล่านี้ว่ามีความเป็นมาอย่างไร^{๑๔} โดย สันต์ สุวัจนราภินันท์^{๑๕} ได้ขมวดประเด็นไว้อย่างน่าสนใจว่าปรากฏการณ์วิทยานั้นที่แท้แล้วก็คือ “พยายามสร้างสภาวะของการมีอยู่ของเราโดยการย้อนกลับไปก่อนยุคสมัยใหม่”

นอกจากนี้ Robert Sokolowski^{๑๖} มีแนวคิดเกี่ยวกับปรากฏการณ์ว่า เป็นที่กระบวนกรคิดเรื่องประสบการณ์มนุษย์ ทั้งนี้ Husserl ก็เริ่มต้นศึกษาเรื่องปรากฏการณ์จากการศึกษาสำนักเป็นเพราะต้องการโต้แย้งกับ ๑) วิทยาศาสตร์ธรรมชาติที่อ้างตนว่าเป็นปรัชญา ๒) ปรัชญาประสบการณ์นิยมที่มองประสบการณ์ของมนุษย์ว่าเป็นรอยประทับจากโลกภายนอก และ ๓) แนวคิดจิตวิทยาของ Brentano ที่ไม่สามารถอธิบายตัวเองโดยเชื่อมโยงกับโลกภายนอกได้ ความพยายามในการโต้แย้งกับวิทยาศาสตร์และปรัชญาอีกสองระบบคือ ความพยายามที่จะฟื้นฟูสิ่งที่เรียกว่า “โลกแห่งชีวิต” ให้กลับมาสู่การใคร่ครวญทางปรัชญาอีกครั้งหนึ่ง

สำหรับ Husserl ปรากฏการณ์วิทยาคือการวิเคราะห์ “แก่นแท้” ของประสบการณ์หลากหลายชนิดและหลากหลายรูปแบบ (“eidetic” analysis of various forms and types of experience) ทั้งหมดนี้ทำให้โลกในสำนักมีความหมายต่อมนุษย์ แม้ว่าตัวของวัตถุจะไม่มีอยู่จริงแล้วแต่ความหมายของวัตถุนั้นๆ ยังคงอยู่ในสำนักได้ ในแง่นี้ โลกที่รายล้อมเราอยู่จะเป็นโลกปรากฏต่อหน้าเราหรือไม่ก็ได้ หากแต่ความทรงจำอันเป็นผลมาจากสำนักก็มีบทบาทสำคัญต่อมนุษย์ไม่น้อย

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า ความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ ในโลกนี้ ล้วนมีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่และระยะห่างกับความสัมพันธ์ของคน สิ่งของ และแรงผลักดันของสถาบัน เป็นตัวบอกว่าคนเรากำลังอยู่ในพื้นที่แบบไหน และควรแสดงออกอย่างไร ซึ่งในกรณีที่มีคนแสดงออกหรือกระทำการสิ่งใดไม่เหมาะสมใน “พื้นที่สาธารณะ” เช่น นักการเมืองเปิดดูรูปโป๊ในขณะที่นั่งการประชุมในรัฐสภาเป็นเรื่องที่สะท้อนภาพของการแยกแยะไม่ได้ว่าตัวเองกำลังอยู่ในพื้นที่แบบไหน มีหน้าที่อะไร ควรรู้สึกสำนึกผิด และแสดงความรับผิดชอบต่อพฤติกรรมของตัวเองต่อความรู้สึกของสาธารณชนอย่างไร ที่เป็นตัวสะท้อนมาตรฐานคุณธรรมและจริยธรรมของทั้งบุคคล สังคม และสถาบัน และปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ได้สะท้อนความสำคัญของการขัดเกลาทางสังคม พลังของสื่อมวลชน และบทบาทของแรงผลักดันในระดับสถาบัน ในกรณีที่นักการเมืองไทย ไม่มีสภาวินัยมาควบคุมพฤติกรรม และใช้ระบบพวกพ้อง และเส้นสายเข้ามาทำงาน ทำให้เกิดปัญหาขาดความรับผิดชอบต่อวิชาชีพ ยากที่จะเกิดสำนึกสาธารณะด้วยตัวเอง เป็นต้น

^{๑๔} ไซยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, รัฐศาสตร์แนววิพากษ์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๑).

^{๑๕} สันต์ สุวัจนราภินันท์, จากญาณวิทยาสู่กระบวนวิธีวิจัย: ศึกษาปรากฏการณ์วิทยาในสถาบันยุติธรรม, ออนไลน์ แหล่งที่มา, http://elibrary.trf.or.th/project_content.asp?PJID=MRG๕๒๘๐๐๓๖, [๒๔ กรกฎาคม ๒๕๕๗].

^{๑๖} Sokolowski, R. ๒๐๐๐. Introduction to Phenomenology. Cambridge and New York: Cambridge University Press.

๒.๗ ทฤษฎีการพึ่งพา (Dependency Theory)

๒.๗.๑ ความเป็นมา

เอ. โอ. เฮิร์ชแมน (A. O. Hirschman) ได้ศึกษาความเป็นมาของแนวคิดในประเทศกำลังพัฒนาพบว่าแนวคิดหลักของพวกลาตินอเมริกา ซึ่งแบ่งได้ ๒ แนว คือแนวแรก เป็นการอธิบายภาวะด้านปรัชญาและจิตวิทยา โดยมีความเห็นว่าปรัชญาชีวิตและลักษณะประจำตัวของมนุษย์บางประการเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนา ได้แก่ ความเกียจคร้าน ความขี้เมื่อย ความถือตัว การต่อต้านวัฒนธรรม และการเชื่อในจิตและวิญญาณ เป็นต้น แนวที่สอง เป็นการกล่าวหาประเทศที่พัฒนาแล้วทั้งหลายว่าแสวงประโยชน์และทำให้ประเทศลาตินอเมริกาต้องพัฒนา

ที. ดอส ซานโตส (T. DosSantos) ได้ให้ความหมายของการพึ่งพาไว้ดังนี้ “การพึ่งพาหมายถึง สถานการณ์ที่เศรษฐกิจของประเทศตกอยู่ภายใต้เงื่อนไขของการพัฒนา และขึ้นอยู่กับ การขยายตัวของเศรษฐกิจเพื่อเลี้ยงตัวเองให้ได้ของประเทศอื่น” และมีลักษณะพึ่งพาทั้งในทางวัฒนธรรม สังคม การเมือง และเศรษฐกิจต่อประเทศทุนนิยมตะวันตก โดยเฉพาะทางเทคโนโลยี ความเชี่ยวชาญ ทุน สินค้าประเภททุน และตลาดสินค้าสำหรับส่งออก เป็นต้น

๒.๗.๒ แนวคิดทฤษฎีการพึ่งพาอาศัย (Dependency Theory)

นักคิดชาวลาตินอเมริการ่วมกันพัฒนา “ทฤษฎีการพึ่งพา” (dependency theory) ขึ้นมาจากการต่อยอดแนวคิดทฤษฎีทุนนิยม-จักรวรรดินิยม ที่เลนิน^{๑๗} ได้วางรากฐานไว้ให้ในเชิงทางความคิดที่ว่า ระบบทุนนิยมเปรียบเสมือนข่ายแห่ที่ครอบคลุมไปทั่วทั้งโลกของความสัมพันธ์ทางการค้า การเงิน เศรษฐกิจ และด้านอื่น ๆ ซึ่งดึงเอาประเทศต่างๆ เข้ามาร่วมปฏิสัมพันธ์กันในเชิงการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม จนเกิดเป็นความสัมพันธ์เชิง “ครอบงำ” (domination) ระหว่างประเทศทุนนิยมก้าวหน้า เช่น สหรัฐอเมริกา กับบรรดาประเทศที่ล้าหลังดังเช่น ลาตินอเมริกา พัฒนาการเช่นนี้นำไปสู่ปรากฏการณ์ที่เรียกว่า TINA (There Is No Alternative) อันเป็นปรากฏการณ์ที่ประเทศด้อยพัฒนาล้าหลังไม่มีทางออกอื่นใด นอกจากทางเดียวคือ ต้องพึ่งพาประเทศทุนนิยมก้าวหน้าตลอดไป

พอล บาร์น^{๑๘} นักคิดชั้นแนวหน้าของกลุ่มทฤษฎีพึ่งพาได้วิเคราะห์โครงสร้างความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างสหรัฐอเมริกาในฐานะ “ทุนนิยมศูนย์กลาง” (core) กับกลุ่มประเทศลาตินอเมริกาในฐานะ “ทุนนิยมชายขอบ” (peripheral) ว่า ความสัมพันธ์เช่นนี้เป็นการ “ชะลอให้ประเทศด้อยพัฒนายังพัฒนาช้าลงและพยายามควบคุมการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศด้อยพัฒนา” ซึ่งนักลงทุนต่างชาติจากประเทศทุนนิยมก็จะกอบโกยเอาผลประโยชน์และมูลค่าส่วนเกินไปจากระบบ

^{๑๗} Connor, J.E., Lenin on Politics and Revolution: Selected Writings. (New York: Pegasus, 1968), p.119.

^{๑๘} Baran, P., The Political Economy of Growth. (New York: Monthly Review Press, 1957); Baran, Paul and Sweezy, Paul., Monopoly Capital: An essay on the American economic and social order. (New York: Monthly Review Press, 1968)

เศรษฐกิจของประเทศชายขอบที่อยู่ในฐานะผู้ผลิตสินค้าขั้นแรก ซึ่งทำให้ความล้าหลังของประเทศชายขอบเหล่านี้ยังคงมีอยู่อีกต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด ในช่วงทศวรรษที่ ๑๙๖๐-๑๙๗๐ ถือเป็นช่วงที่มีการศึกษาวิจัยเพื่อนำเสนอและพัฒนาทฤษฎีว่าด้วยการพึ่งพา (dependency theory) ถึงระดับสูงสุดส่วนใหญ่แล้วเพื่อเป็นการถกเถียงและตอบโต้ทฤษฎี “การสร้างความทันสมัย” (modernization theory) ของกลุ่มนักทฤษฎีสำนึกการพัฒนาอเมริกัน ทั้งนี้ จากมุมมองของนักทฤษฎีพึ่งพา สะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการและการเติบโตใหญ่อย่างต่อเนื่องของระบบทุนนิยม ที่ก่อให้เกิดโครงสร้างความสัมพันธ์อันไม่เท่าเทียมกันระหว่างกลุ่มประเทศทุนนิยมที่พัฒนาแล้วกับประเทศที่ยังล้าหลังที่ยังพยายาม ดิ้นรนพัฒนาประเทศตนเองมากเท่าใดก็กลับยิ่งต้อง “พึ่งพา” ประเทศทุนนิยมศูนย์กลางซึ่งมีความก้าวหน้าสูงอยู่ร่ำไป

เมื่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจ มีกระจายตัวออกไปในระดับสากล โดยมีเครื่องมือที่เป็นตัวช่วยสำคัญ คือ เทคโนโลยี โทรคมนาคมและสารสนเทศ ทุนนิยมสากล จะเกิดการ “บูรณาการเชิงหน้าที่” (functional integration) ในระดับสูงเพื่อเชื่อมโยง ร้อยรัดกิจกรรมทางเศรษฐกิจเหล่านั้นที่แผ่กระจายข้ามชาติ ข้ามพรมแดนที่มีความสลับ ซับซ้อนมากขึ้น (complexity) สามารถเชื่อมโยง ถึงกันได้มากขึ้น (interconnectedness) และ มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว (volatility) โลกใบนี้เป็นโลกที่ชีวิตและการใช้ชีวิตของผู้คนจะถูกหุ้มห่อด้วยกระบวนการที่ดำเนินไปในขอบข่ายระดับโลก (global scale) ปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและนำมาสู่โลกยุคโลกาภิวัตน์นี้ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี (technological change) และการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมืองระหว่างประเทศที่ได้รับอิทธิพลอย่างมากจากแนวคิดเสรีนิยมทางเศรษฐกิจ ทำให้เกิดปรากฏการณ์ของความพยายามที่จะสร้างรัฐ “ไร้พรมแดน” (boundaryless) การส่งเสริมนโยบายการลดกฎระเบียบให้น้อยลง (deregulation) และการขยายตัวของระบบทุนนิยมสากลที่ขับเคลื่อนโดยตัวละครที่สำคัญก็คือ “บริษัทข้ามชาติ” ก็คือการดำรงอยู่ของเศรษฐกิจทุนนิยมโลก (Capitalist World Economy) เพียงระบบเดียวที่ครอบคลุมโลกทั้งหมด

นักทฤษฎีพึ่งพิงทั้งหลายเชื่อว่าจากการที่ประเทศโลกที่สามได้ถูกฉุดกระชากให้เข้าไปอยู่ในโครงสร้างเศรษฐกิจโลกที่มีลักษณะขูดรีด ทำให้รัฐสูญเสียความเป็นอิสระ (Autonomy) วัฒนธรรมท้องถิ่นไม่มีความสำคัญแต่อย่างใดในการพัฒนาของโลกที่สาม ตัวรัฐเองแทนที่จะดำเนินนโยบายพัฒนาได้ อย่างอิสระเพื่อผลประโยชน์ของคนในสังคม กลับตกเป็นเครื่องมือของพวกนายทุนนายหน้า (comprador capitalists) ในประเทศซึ่งเป็นตัวแทนของทุนต่างชาติ (Foreign Capital) ทำนองเดียวกัน วัฒนธรรมท้องถิ่นได้ถูกทำให้หมดความสำคัญลงเพราะต้องสยบยอมให้กับอุดมการณ์ของทุนนิยมที่ ครอบงำ เชื่อกันว่าผลของการพึ่งพิงตะวันตกทั้งทางด้านเศรษฐกิจและอุดมการณ์ก็คือความยากจนอย่างยั่งยืนของผู้คนในประเทศโลกที่สาม ซึ่งไม่มีโอกาสได้เห็นทั้งการพัฒนาและประชาธิปไตย เพื่อให้บรรลุปเป้าหมายเหล่านี้ข้อสรุปที่ทวนกระแสของนักทฤษฎีพึ่งพิงก็คือการเรียกร้องให้ “สลัดทิ้งความสัมพันธ์” ที่มีกับทุนนิยมโลก แล้วหันมาคบค้าสมาคมกับประเทศสังคมนิยมที่ก้าวหน้า รวมตลอดถึงต่อสู้เพื่อกลับมายืนหยัดได้ด้วยตนเองโดยการใช้ยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมแบบทดแทนการนำเข้า (Import Substitution Industrialization: ISI) และการปฏิวัติสังคมนิยม (Socialist Revolution)

๒.๘ การศึกษามนุษย์กับสังคมตามแนวพระพุทธศาสนา

๒.๘.๑ มนุษย์กับการพัฒนาตน

มนุษย์พัฒนาตนไปตามอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมนั้นๆ และในขณะเดียวกัน โลกะ-โทสะ-โมหะ ของตนก็เจริญเติบโต หรือพัฒนาขึ้นมาด้วยควบคู่กันไป ยกตัวอย่างเช่น ถ้าคนตกไปอยู่ในหมู่มัจจุราญตั้งแต่เด็กๆ จะได้รับอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมที่เป็นโจร โลกะ-โทสะ-โมหะ ก็เพิ่มพุดขึ้นอย่างรวดเร็ว และกลายเป็นโจรไป ด้วยตามสิ่งแวดล้อมนั้นๆ ในที่สุด แต่ในทางตรงกันข้าม เมื่อเกิดมาแล้วถ้าได้มีโอกาส อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่เลือกสรรไว้ให้เป็นอย่างดี เช่น ได้อยู่ในสังคมที่ผู้คนมีวัฒนธรรม ได้รับการฝึกฝนให้อ่านออก เขียนได้ ได้รับการฝึกฝนในหน้าที่ของพลเมืองดี ได้รับการฝึกฝนในเรื่องการประกอบอาชีพที่สุจริต และได้รับการสั่งสอนและฝึกฝนในเรื่องเจริญธรรมอย่างเพียงพอ ฯลฯ คนผู้นั้นก็จะเกิดความรู้และความเข้าใจในชีวิตของตน รู้จักละอายและเกรงกลัวต่อความชั่ว ปฏิบัติตนตามแนวทางของเจริญธรรมที่ตนได้เล่าเรียนและฝึกฝนมา โลกะ-โทสะ-โมหะ ของเขาก็ลดลงตามลำดับ ปัญหาต่างๆ ในชีวิตก็ลดลงตามกันไปด้วย

ทั้งนี้ หลักการทางพระพุทธศาสนาเชื่อว่า มนุษย์ทุกคนมีศักยภาพที่สามารถจะพัฒนาได้ และยกย่อง ผู้ที่พัฒนาตนว่าเป็นบุคคลสูงสุด ดังภาษิตว่า หนโต เสฎฐมฺ มนุสเสสุ ในหมู่มนุษย์คนที่ฝึกตนแล้ว เป็นผู้ประเสริฐที่สุด^{๑๙} และคำสอนในทางพระพุทธศาสนาได้สอนให้มนุษย์รู้จักความดีงาม ความพอเพียง คิดอย่างมีเหตุผล โดยมีแนวทางการพัฒนาที่มีองค์ประกอบ ครอบคลุมทุกกลุ่มบุคคลตามหลักความแตกต่างของบุคคล จึงเป็นแนวทางที่ควรนำมาใช้ในการพัฒนามนุษย์ในปัจจุบัน นอกจากนี้ ในยุคโลกาภิวัตน์มีการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาด้านเทคโนโลยีสมัยใหม่อย่างรวดเร็ว มุ่งเน้นด้านวัตถุละเลยด้านจิตใจความรู้สึกของมนุษย์ไป นำมาซึ่งปัญหาและความทุกข์ที่เป็นสาเหตุให้มนุษย์ขาดจิตสำนึก ขาดความละอายในการกระทำผิด ขาดความรับผิดชอบต่อนานาชาติ

จากการที่คนไทยห่างไกลพระพุทธศาสนาทำให้คนไทยมีความเชื่อ ค่านิยม ที่เป็นความหลงมกมาย และผิดเพี้ยนไปจากหลักพระพุทธศาสนา ซึ่งทำให้คนไทยมีอุปนิสัย พฤติกรรมการดำเนินชีวิตที่ไม่ถูกต้องเหมาะสม มีสภาพจิตใจที่อ่อนแอ ขาดที่พึ่งที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจที่ต้องตามวิถีและสภาพที่เป็นจริงของธรรมชาติ ทำให้เกิดการหลงผิด จากภาพสะท้อนของภาวะสังคมเสียระเบียบ (social disorganization) เป็นสภาพที่สังคมหรือสถาบันพื้นฐานทางสังคมไม่สามารถหรือไม่กระทำการใดๆ เพื่อควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกที่อาศัยอยู่ในสังคมได้ หรือคุมได้แต่เลือกปฏิบัติจนเป็นเหตุให้การประพฤติปฏิบัติของบุคคลหรือกลุ่มในสังคมมีมาตรฐานความถูกต้องดีงามที่แตกต่างกัน จนเบี่ยงเบนไปจากบรรทัดฐานที่สังคมทั่วไปเชื่อถือและยึดมั่นว่าดีงาม จนทำให้สังคมขับเคลื่อนไปผิดทิศทางที่ควรจะเป็น ทั้งนี้ จารีต ประเพณี วิถีประชา ศีลธรรม รวมไปถึงกฎหมาย ความน่าเชื่อถือลดลงจนไม่สามารถควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคมได้ และหากสังคมเกิดความไม่สมดุลระหว่างเป้าหมายและวิธีการที่บุคคลใช้เพื่อไปสู่เป้าหมาย เช่น อายากรวยแต่เลือกที่จะคดโกงก่ออาชญากรรม อายากมี

^{๑๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), หลักแม่บทของการพัฒนาตน, (นครปฐม: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๕).

ดอกเตอร์นำหน้าชื่อแม้จะไม่ใช่นักวิชาการแต่ไม่อยากจะเรียนรู้ เลยเลือกที่จะปลอมใบปริญญาบัตร แถมถูกจับได้ก็ไม่อาย เป็นต้น ก็จะส่งผลทำให้ประชาชนหรือคนในสังคมนั้นๆ เกิดความตึงเครียด (Strain) และคับข้องใจ (Frustration) ยิ่งหากเกิดการปฏิสัมพันธ์เชิงจิตวิทยาของกลุ่มบุคคล จนเกิดการเลียนแบบ (Immitation) ก็อาจทำให้ความเสียเปรียบขยายวงกว้างขึ้น เพราะเกิดการส่งผ่านทางวัฒนธรรม จนนำไปสู่สังคมที่วุ่นวายไม่น่าอยู่ เช่น กรณีเจ้าอาวาสสำนักสงฆ์ภูหินกอง จ.หนองบัวลำภู สร้างโกยดินก่อนตัดคอตัวเองถวายเป็นพุทธบูชา ทั้งนี้คนในชุมชนรวมถึงพระในวัดก็รับรู้ก่อนจะลงมือทำ จึงเป็นปรากฏการณ์ทางสังคม ที่ไม่ควรละเลย เพราะเป็นภาพสะท้อนของการแพร่ระบาดของอาการเจ็บป่วยทางสังคม ชื่อน่าสังเกตประการหนึ่งคือ ปรากฏการณ์ทางสังคมแบบนี้ มักเกิดขึ้นในช่วงเวลาที่ผู้คนจำนวนมาก มีความเสื่อมศรัทธาในศาสนา หรือเกิดความเชื่อใหม่ที่บิดเบี้ยวออกไป มีความเครียดในการมีชีวิต ต้องเผชิญกับปัญหาเศรษฐกิจ มีอาการเจ็บป่วยทางกาย จนทำให้ความคิดความเชื่อตามตรรกะที่บิดเบี้ยว ถูกส่งต่อกันและแพร่ระบาดออกไป เมื่อคนจำนวนหนึ่งถูกกระตุ้นด้วยปัจจัยส่วนที่คล้ายคลึงกัน และเกิดการส่งความเชื่อนี้ต่อกันไป จนเกิดเป็นพฤติกรรมรวมหมู่

นอกจากนี้ ปัญหาด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมไทย ทำให้คนในสังคมอ่อนแอไม่มีภูมิคุ้มกันในตนเอง เพราะขาด "ศีลธรรม" นำทาง หากมีการนำหลักของทางพระพุทธศาสนามาเป็นหนทางหนึ่งในการเตือนสติคน ก็จะนำไปสู่การพัฒนาประเทศชาติไปในทิศทางที่ดี เป็นประโยชน์ต่อตนเองและส่วนรวม ซึ่งเรียกได้ว่าเป็น "ภูมิปัญญาแห่งความเป็นมนุษย์"^{๒๐} แต่สิ่งที่น่ากังวลอย่างยิ่งคือการที่คนในสังคมเริ่มมีความเคยชินกับการกระทำผิดบางอย่างจนมีความรู้สึกว่าเป็นเรื่องธรรมดาที่ยอมรับได้หรือเพิกเฉยต่อการกระทำผิด เช่น การทุจริตคอร์รัปชัน การแย่งชิงอำนาจและผลประโยชน์ การเอื้อประโยชน์ให้แก่พวกพ้องในทางที่ผิด การเอาเปรียบกดขี่ข่มเหงผู้ที่อ่อนแอกว่า เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การให้จิตของเด็กและเยาวชนได้รับการปลูกฝังหล่อหลอม และซึมซับธรรมะความดีงามไว้ในจิตใจ เป็นการแก้ไขปัญหาดี้อีกทางหนึ่ง เมื่อเขาโตขึ้นเขาก็จะมีโอกาสเป็นผู้ใหญ่ที่มีจิตใจที่ดีงาม มีคุณธรรมจริยธรรม รักความสงบความสันโดษ ใช้ชีวิตอย่างเรียบง่าย พอเพียงตระหนักถึงคุณค่าของการเกิดมาเป็นมนุษย์

สำหรับในรายวิชามนุษย์กับสังคมนี้ ได้มีการนำเอาหลักทางพระพุทธศาสนามาผูกโยงกับการศึกษา เพื่อให้ผู้เรียนได้ตระหนักถึงความสำคัญและความจำเป็นในการนำแนวคิดการพัฒนาคุณภาพมนุษย์โดยใช้หลักทางพระพุทธศาสนา มาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสภาพสังคมในปัจจุบัน ดังที่ พระมหาจุฑาชัยวรเมธี(ว.วรเมธี)^{๒๑} กล่าวว่า ในการแสดงพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลเป็นหลัก ในการแสดงพระธรรมเทศนาแต่ละครั้งพระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงเลือกวิธีการและเนื้อหาให้ตรงกับความสามารถในการเรียนรู้ ความเข้าใจของแต่ละคน จะสังเกตได้ว่าหลังจากที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสรู้จนตรัสมาสัมโพธิญาณ แล้วก็ทรงพิจารณาเห็นว่าใครจะสามารถเรียนรู้ตามสิ่งที่พระองค์ตรัสรู้มาได้บ้าง เมื่อ

^{๒๐} วาริญา ภาณุตานนท์ ณ มหาสารคาม, เก็บเพชรจากคัมภีร์พระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒).

^{๒๑} พระมหาจุฑาชัย วรเมธี (ว.วรเมธี), สัมภาษณ์วันที่ ๓๐ มกราคม ๒๕๕๗ อ้างใน พระณัฐภูมิ วุฑฒิโก (สัพโส) และคณะ, “การพัฒนาคนตามหลักพระพุทธศาสนา: การนำเสนอแนวคิดจาก พระสูตรต้นตปิฎก”, วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร ปีที่ ๑๗ ฉบับที่ ๓ (กรกฎาคม – กันยายน ๒๕๕๘)

พระองค์พิจารณาแล้วจึงเห็นว่าปัญจวัคคีย์นั้นเป็นกลุ่มบุคคลที่สามารถที่จะเรียนรู้และเข้าใจในหลักธรรมที่พระองค์ตรัสรู้มาได้ไม่ยาก จึงทรงเดินทางไปแสดงธรรมแก่กลุ่มปัญจวัคคีย์ก่อน ฉะนั้นการแสดงผลของพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงเป็นการแสดงธรรมที่หวังผลได้ร้อยเปอร์เซ็นต์ นอกจากนี้แล้ว การเข้าใจหลักธรรม คำสั่งสอนอย่างถ่องแท้เป็นกิจสำคัญยิ่งของชาวพุทธ ถือว่าเป็นการสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาหรือเป็นความดำรงอยู่ของพุทธศาสนา และใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้มีความสุข พระพรหมคุณาภรณ์^{๒๒}

๒.๘.๒ มนุษย์กับการพัฒนาตนตามหลักพุทธธรรม

หลักพุทธธรรมที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการเสริมสร้างการพัฒนาตนของมนุษย์ได้นั้น ได้แก่ หลักการพัฒนาตน ๔ ประการ เพื่อชีวิตที่ก้าวหน้า^{๒๓} ซึ่งเป็นหลักการพื้นฐานของพระพุทธศาสนา ที่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) กล่าวว่า เป็นแก่นแท้ที่สามารถปฏิบัติได้ทันที ซึ่งจะช่วยให้เราสามารถพัฒนาตนเองได้ตลอดเวลาและไม่ตกลงไปในหลุมพรางของชีวิต โดยมีหลัก ๔ ประการ ดังนี้

๑. หลักการกระทำ คือมุ่งทำการให้สำเร็จด้วยความเพียรพยายาม โดยเฉพาะความเพียรของตนเอง คนจะต้องมีความเพียร ถ้าไม่มีความเพียรก็ก้าวไปในการทำอะไรไม่ได้ พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งกรรมและวิริยะ ให้หวังผลสำเร็จจากการกระทำด้วยเรี่ยวแรงกำลังของตน ไม่มัวหวังผลจากการอ่อนนอน นอนรอผลดลบันดาล จากลาภลอย จากการรวยทางลัด จากการทุจริต การเสี่ยงโชคหรือการพนัน

๒. หลักการศึกษาพัฒนาตน คือ ต้องถือเป็นหน้าที่โดยมีจิตสำนึกที่จะฝึกตนให้ก้าวหน้าต่อไป ในการทำกุศลกรรมต่างๆ ที่จะให้ชีวิตและสังคมดีขึ้น นี่เรียกว่า หลักไตรสิกขา มนุษย์เป็นสัตว์ที่ประเสริฐด้วยการฝึก ดังนั้นในการที่จะก้าวไปสู่ความดีงาม ความประพฤติสมบูรณ์นั้น ชีวิตต้องพัฒนาด้วยไตรสิกขาเพื่อก้าวไปข้างหน้า ชีวิตจะต้องดีขึ้น ต้องเรียนรู้ฝึกฝนไม่มัวหยุดอยู่กับที่

๓. หลักไม่ประมาท ในการที่จะทำอะไร ด้วยความเพียร และในการที่จะพัฒนาตนนั้น จะต้องไม่ประมาท ต้องมองเห็นตระหนักในความสำคัญของกาลเวลาและความเปลี่ยนแปลงว่า ในขณะที่เราดำเนินชีวิตอยู่นี้ สิ่งทั้งหลายรอบตัวเราและชีวิตของเราล้วนไม่เที่ยงแท้แน่นอน ทุกอย่างเปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา เราจะมัวนั่งนอนใจอยู่ไม่ได้ มีอะไรที่ควรจำทำต้องรีบทำ ต้องเร่งขวนขวาย ไม่ประมาท

๔. หลักพึ่งตนเองได้ ซึ่งทำให้มีอิสระภาพ หลักการนี้จึงต้องพัฒนาตัวเอง เมื่อเราทำได้ด้วยตนเองเราก็จึงพึ่งตนเองได้ ที่มากไปกว่านั้นคืออย่าพูดแค่พึ่งตน ซึ่งเป็นเพียงจุดเริ่มต้น แต่ต้องก้าวไปสู่การฝึกฝนปฏิบัติซึ่งเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าที่แท้ว่า จงพยายามพึ่งตนด้วยการทำตนให้เป็นที่พึ่งได้ ความเป็นอิสระนี้ มิใช่เฉพาะการไม่ต้องคอยพึ่งพาขึ้นต่อคนอื่นเท่านั้น แต่หมายถึงการไม่ต้องพึ่งพาขึ้นต่อวัตถุมากเกินไปด้วย ดังนั้น อิสระภาพที่สำคัญมากอย่างหนึ่ง จึงหมายถึงการมีความสามารถที่จะมี

^{๒๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พระไตรปิฎก: สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้, (นครปฐม : บริษัท จ.เจริญอินเตอร์พรีน (ประเทศไทย) จำกัด, ๒๕๕๔)

^{๒๓} “หลักการพัฒนาตน ๔ ประการ เพื่อชีวิตที่ก้าวหน้า,” [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.goodlifeupdate.com/๖๑๔๑๓/healthy-mind/develo-yourself/> [๒๕ ส.ค. ๒๕๖๐].

ความสุขในตัวเองได้มากขึ้น โดยพึ่งพาต่อวัตถุเสพรินทรีย์น้อยลง คือเป็นคนสุขได้ง่ายขึ้น ไม่ต้องเอาชีวิตไปขึ้นต่อวัตถุ ไม่ต้องเอาความสุขไปฝากไว้กับสิ่งเสพรินทรีย์ ซึ่งจะทำให้ลดความยุ่งชิงเบียดเบียนกันในสังคม

สรุปท้ายบท

แนวคิด (Concept) หมายถึง ความคิดที่มีแนวทางปฏิบัติ หรือ แนวคิด หมายถึง ความคิดสำคัญซึ่งเป็นแนวในการผูกเรื่องหรือความคิดอื่นๆ ที่สอดคล้องกันในเรื่องก็ได้

ทฤษฎี หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากกระบวนการคิดวิเคราะห์และสรุปผลของมนุษย์นำมาใช้ในการอธิบายสิ่งต่างๆ ในสถานการณ์ หรือปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น เพื่อทำความเข้าใจในปรากฏการณ์นั้นๆ

ทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่ เป็นทฤษฎีหลักทางสังคมวิทยา และเป็นทฤษฎีที่มีอิทธิพลทฤษฎีหนึ่งของสังคมวิทยา นั้นหมายถึง เราสามารถใช้ทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่ อธิบายหรือพยากรณ์ ทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมได้อย่างชัดเจนและละเอียดในทุกระดับชั้นของสังคมโลกเป็นอย่างดี รวมทั้งอธิบายระบบรากฐานของสังคมไทยได้อย่างชัดเจน

ทฤษฎีการขัดแย้ง เป็นทฤษฎีแม่บทที่สำคัญอีกทฤษฎีหนึ่งของสังคมวิทยา เนื้อหาสาระของทฤษฎีสมัยใหม่ของทฤษฎีนี้ สืบเนื่องมาจากแนวคิดของนักสังคมวิทยา ชาวเยอรมัน ๒ คน คือ Karl Marx และ Georg Simmel ทฤษฎีการขัดแย้ง แม้จะถือกำเนิดในยุโรป ในเวลาไล่เลี่ยกับทฤษฎีการหน้าที่ แต่เพิ่งจะได้รับความสนใจในอเมริกา เมื่อ ทศวรรษที่ ๑๙๕๐ สาระสำคัญของทฤษฎีการขัดแย้ง ได้แก่ ๑) ทุกหน่วยของสังคมอาจเปลี่ยนแปลงได้ ๒) ทุกหน่วยของสังคมเป็นบ่อเกิดของการขัดแย้ง ๓) ทุกหน่วยของสังคมมีส่วนส่งเสริมความไม่สงบไม่มั่นคงและการเปลี่ยนแปลง ๔) ทุกสังคมจะมีคนกลุ่มหนึ่งควบคุมบังคับคนอีกกลุ่มหนึ่ง ให้เกิดความเป็นระเบียบในสังคม

ทฤษฎีปฏิวัตินิยม นับว่าเป็นทฤษฎีใหญ่และเก่าแก่อีกทฤษฎีหนึ่งของสังคมวิทยา ที่เป็นทฤษฎีใหญ่ เพราะสามารถนำเอาแนวคิดไปใช้ได้กับความสัมพันธ์ทางสังคมขนาดเล็ก ระดับ ระหว่างบุคคลไปจนกระทั่งระดับสังคม และมีผู้นิยมชมชอบยึดถือเป็นแนวการอธิบายทาง พฤติกรรมและปรากฏการณ์ทางสังคม

ทฤษฎีการกระทำระหว่างกันด้วยสัญลักษณ์ เป็นทฤษฎีหลักอีกทฤษฎีหนึ่งของสังคมวิทยา ทฤษฎีนี้เริ่มด้วยความคิดเรื่องการกระทำระหว่างกัน (Interactionism) และสัญลักษณ์ (Symbol) ซึ่งเป็นหัวใจแล้วจึงขยายวงออกไปถึงมนุษย์แต่ละคน ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสังคมและสภาพของสังคมมนุษย์ ทฤษฎีนี้นับเป็นทฤษฎีประเภทจุลภาค เพราะ ให้ความสำคัญต่อมนุษย์แต่ละคน ทฤษฎีนี้เข้ามาช่วยให้ความรู้เกี่ยวกับมนุษย์ (จิตใจตัวตน หรืออัตตา บุคลิกภาพ) และสังคมครบถ้วนสมบูรณ์มากขึ้น

ทฤษฎีปรากฏการณ์นิยม ตามแนวความคิดของพวกปรากฏการณ์นิมนั้น มนุษย์จะเป็นผู้สร้างบริบทหรือสภาวะการณ์ขึ้น โดยที่ตนเป็นส่วนหนึ่งของสภาวะการณ์หรือระเบียบสังคม เมื่อเป็นดังนั้น มนุษย์จึงเป็นผู้สร้างสังคมขึ้น แล้วกำหนดความหมายสิ่งต่างๆ ในสังคมนั้นตามที่ตนเห็นสมควร

ทฤษฎีการพึ่งพา มีลักษณะพึ่งพาทั้งในทางวัฒนธรรม สังคม การเมือง และเศรษฐกิจต่อประเทศทุนนิยมตะวันตก โดยเฉพาะทางเทคโนโลยี ความเชี่ยวชาญ ทุน สินค้าประเภททุน และตลาดสินค้าสำหรับส่งออก

หลักพุทธธรรมที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการเสริมสร้างการพัฒนาตนของมนุษย์ได้นั้น ได้แก่ หลักการพัฒนาตน ๔ ประการ เพื่อชีวิตที่ก้าวหน้า ซึ่งเป็นหลักการพื้นฐานของพระพุทธศาสนา ซึ่งจะช่วยให้เราสามารถพัฒนาตนเองได้ตลอดเวลาและไม่ตกลงไปในหลุมพรางของชีวิต ได้แก่ (๑) หลักการกระทำ (๒) หลักการศึกษาพัฒนาตน (๓) หลักไม่ประมาท และ (๔) หลักพึ่งตนเองได้

คำถามท้ายบท

๑. จงอธิบายความเป็นมาของทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่
๒. จงระบุความสำคัญของทฤษฎีการขัดแย้ง
๓. ทฤษฎีปรัวรรตนิยมมีหลักการและแนวคิดอย่างไร
๔. ทฤษฎีการกระทำระหว่างกันโดยสัญลักษณ์คืออะไร อธิบาย
๕. ทฤษฎีปรากฏการณ์นิยมมีความสัมพันธ์กับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมอย่างไร
๖. จงระบุถึงวิธีการนำทฤษฎีการพึ่งพามาประยุกต์ใช้กับสังคมเพื่อให้เกิดความสงบสุข
๗. จงวิเคราะห์การศึกษามนุษย์กับสังคมตามแนวพระพุทธศาสนา

เอกสารอ้างอิงประจำบท

- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. รัฐศาสตร์แนววิพากษ์. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๑.
- พระณัฐวุฒิ วุฑฒิโก (สัพโส) และคณะ. การพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธ ศาสนา: การนำเสนอแนวคิดจาก พระสุตตันตปิฎก. วารสาร ศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัย นเรศวร ปีที่ ๑๗ ฉบับที่ ๓ (กรกฎาคม – กันยายน ๒๕๕๘)
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). พระไตรปิฎก: สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้. นครปฐม. บริษัท จ. เจริญ. อินเทอร์เน็ต (ประเทศไทย) จำกัด, ๒๕๕๔.
- , หลักแม่บทของการพัฒนาตน. นครปฐม: บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๕.
- วาริญา ภวภูตานนท์ ณ มหาสารคาม. เก็บเพชรจากคัมภีร์พระไตรปิฎก. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.
- Baran, P. The Political Economy of Growth. New York: Monthly Review Press, 1957.
- , Paul and Sweezy, Paul. Monopoly Capital: An essay on the American economic and social order. New York: Monthly Review Press, 1968.
- Connor, J.E. Lenin on Politics and Revolution: Selected Writings. New York: Pegasus, 1968.
- Cours de Philosophie Positive (1830-42) และผลงานของ Auguste Comte The Foundation of Sociology. London: Nelson, 1976.
- Charles Horton Cooley. Human Nature and the Social Order. New York: Schocken, 1964.
- Christoph Friedrich Oetinger, Biblisches und emblematisches Wörterbuch. Hildesheim, G. Olms, 1969.
- George Herbert Mead in Cooley. Human Nature and the Social Order. New York : Schocken, 1964.
- Marx, K. Capital: a critical analysis of capitalist production volume I. Trans. Samuel Moore and Edward Aveling. Moscow: Progress Publishers, 1971.
- Max Weber. Economy and Society. Guenter Roth and Claus Wittich eds. New York : Bedminster Press, 1968.
- Neil J. Smelser. Sociology. Third Edition, Upper Saddle River. NJ: Prentice Hall, 1988.
- Polanyi, Karl. "The Economy as Instituted Process." In Trade and Markets in Early Empires, edited by Karl Polanyi, Conrad M. Arenson and Harry W. Pearson, ๒๔๓-๓๐. Chicago: Henry Regnery Company, 1957.
- Polanyi, Karl. The Great Transformation: The Political and Economy Origins or Our Time. Boston: Beacon, 1971 (1944).

Sokolovski, R. Introduction to Phenomenology. Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2000.

เมธา หริมเทพาธิป. ทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ (Structural – Functional Theory). [ออนไลน์], แหล่งที่มา : [https:// www.gotoknow.org/posts/๖๔๖๓๓๕](https://www.gotoknow.org/posts/๖๔๖๓๓๕)

สันต์ สุวัจนราภินันท์. จากญาณวิทยาสู่กระบวนการวิจัย: ศึกษาปรากฏการณ์วิทยาในสถาปัตยกรรม, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : http://elibrary.trf.or.th/project_content.asp?PJID=MRG๕๒๘๐๐๓๖๒๕๕๗.

“หลักการพัฒนาดน ๔ ประการ เพื่อชีวิตที่ก้าวหน้า”. [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.goodlifeupdate.com/๖๑๔๑๓/ healthy-mind/develop-yourself/>>.

Emile Durkheim (๑๘๘๕-๑๙๑๗) ‘The problem with Diversity’ http://www.sagepub.com/upmdata/๓๖๐๓๙_๕.pdf accessed [7 กรกฎาคม 2012]

"Erving Goffman" มหาวิทยาลัยฮาวาย [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : University of Hawaii: hawaii.edu.[7 มีนาคม 2018]